

Deniz Coskun, Law as symbolic form. Ernst Cassirer and the anthropocentric view of law. Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2006, 266 p.

(ook verschenen als: Deniz Coskun, Law as symbolic form. Ernst Cassirer and the anthropocentric view of law. Dordrecht: Springer 2007, 381 p.)

Ernst Cassirer is geboren in 1874 en is een markante filosoof geweest aan het begin van de twintigste eeuw. Hij stond in de traditie van het neokantianisme en was een leerling van Hermann Cohen, een belangrijke vertegenwoordiger van de Marburgse school. Niet alleen in zijn werk, maar ook in zijn publieke optreden heeft Cassirer steeds pal gestaan voor menselijke waardigheid en universaliteit. Hij was ook een fervent verdediger van de mensenrechten. Dit echter in een klimaat waarin het nationaal-socialisme steeds meer invloed kreeg in Duitsland, zodat Cassirer zich vanwege zijn Joodse identiteit genoodzaakt voelde uit te wijken naar Engeland en later naar Zweden en de Verenigde Staten. Hij stierf op 13 april 1945 en kon daardoor, triest genoeg, geen getuige meer zijn van het einde van de Tweede Wereldoorlog en het aannemen van de Universele verklaring van de rechten van de mens door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in december 1948. Na de Tweede Wereldoorlog verdween ook de invloed van het neokantianisme.

In zijn proefschrift *Law as symbolic form* gaat Deniz Coskun uitgebreid in op het persoonlijke commitment van Ernst Cassirer en laat hij ook duidelijk zien hoe diens werk gedreven wordt door een strijd tegen de opkomende levensfilosofie van mensen zoals Martin Heidegger, die uiteindelijk onvoldoende verweer hadden tegen de zuigkracht van het nazisme. Met name het eerste en wat mij betreft ook meest veelzeggende deel van het boek is aan deze problematiek gewijd. In het tweede deel volgt een reconstructie van de rechtsfilosofie van Cassirer, waarin het recht wordt opgevat als sym-

bolische vorm naast andere symbolische vormen, zoals mythe, taal, religie, kunst, wetenschap, enzovoort. Ook wordt in dat deel van het boek zichtbaar gemaakt hoe Cassirer niet alleen in lijn met het neokantianisme, maar ook

Dit artikel is het resultaat van een proef die heeft willen denken. Bij het schrijven van deze

recensie heb ik gebruikgemaakt van het proefschrift in de versie zoals die verdedigd is op 4 januari 2007 aan de Radboud Universiteit in Nijmegen (zie gegevens hiervoor). Inmiddels is ook een uitgave van het proefschrift verschenen bij Springer Verlag.

Het eerste deel van het proefschrift begint met een hoofdstuk over hoe Cassirer de grondslagen van de Weimar Republiek verdedigde. Tegenover het algemene gevoelens van veel van zijn volkgenoten dat de nieuwe republiek door vreemde krachten was afgedwongen, wilde Cassirer laten zien dat de democratische vormgeving van de Weimar Republiek juist heel goed aansloot bij de Duitse waarden en tradities. In hoofdstuk 2 wordt meer de filosofische diepte ingegaan en wordt stilgestaan bij hoe Cassirer en Heidegger in 1929 in Davos de degen met elkaar kruisten. Coskun laat daarbij goed zien dat, hoewel dit debat een sterk theoretisch karakter droeg, de actuele politieke situatie nooit ver weg kan zijn geweest in de gedachten van de betrokkenen. Terwijl Heidegger nadruk legde op de eindigheid en geworpenheid van het menselijk bestaan, verdedigde Cassirer individuele vrijheid als een morele opgave waarin de mens voorbij de grenzen van het eigen bestaan reikt.

De gedachte dat mensen creatieve wezens zijn die hun eigen vrijheid moeten scheppen, wordt met name uitgewerkt in het derde hoofdstuk, waarin besproken wordt hoe Cassirer geïnspireerd wordt door de Cambridge Platonisten en het werk van Albert Schweitzer. Daar waar Immanuel Kant mensen primair zag als rationele wezens, ziet Cassirer de mens primair als een *animal symbolicum*. Wanneer mensen zinnen gaan vormen, gaan ze ook een onderscheid maken tussen tekens en wat deze tekens representeren. Ze scheppen een nieuwe symbolische werkelijkheid waarmee ze het eigen bestaan interpreteren en vormgeven en zo een toekomst voor zichzelf openleggen. Cassirer geeft een functionalistische analyse van het menselijk bestaan: niet wat de mens 'is', maar wat hij 'doet', hoe hij handelt, is doorslaggevend. Een dergelijke functionalistische benadering kan, zo laat Coskun in hoofdstuk 4 zien, ook goed worden ingezet om de macht van de mythe en de macht van de techniek die Europa in de periode van het interbellum in hun greep houden, te duiden en te bekritisieren. Omdat de mythe een directe expressie is van de menselijke emotie, kent het nog geen plaats voor een bewustzijn waarin het zelf zich losmaakt van zijn natuurlijke en sociale omgeving. Het gebruikt nog niet de volle potentie van de taal, omdat het geen ruimte laat voor representatie en betekenisgeving. Daarmee blijft het gevangen in een collectivistisch denken waarin ook natuur en samenleving als eenheid gedacht worden.

Ik heb hiervoor al aangegeven dat Coskun in het tweede deel van het proefschrift een reconstructie maakt van de rechtsfilosofie van Cassirer en daarbij ook deze rechtsfilosofie in een bredere context plaatst. Hoewel Cassirer

Dit artikel is te downloaden op www.alexandria.nl of te bestellen op www.alexandria.nl. De zoektocht naar de verschillende symbolische vormen

waarmee mensen hun culturele omgeving scheppen, heeft hij nergens een eigen uitwerking van het symbolische karakter van het recht gegeven. Dat neemt echter niet weg dat recht en moraal een heel belangrijke en toonaangevende betekenis in het werk van Cassirer hebben. Coskun lijkt dan ook een punt te hebben, wanneer hij stelt dat een zoektocht naar de rechtstheorie van Cassirer een nuttige aanvulling kan betekenen op andere studies.

In het eerste hoofdstuk van het tweede deel, hoofdstuk 5, wordt een algemene inleiding gegeven op Cassirers filosofie van de symbolische vormen. Veel thema's als het onderscheid tussen mythe en taal en tussen een substantialistische en functionalistische benadering passeren opnieuw de revue, maar dan op een meer systematische wijze. Nieuw is echter dat Coskun laat zien dat er heel verschillende symbolische systemen bestaan die elk een eigen werkelijkheid vormen en die dikwijls ook met elkaar op gespannen voet staan. Ook nieuw is de aandacht voor het discursieve karakter van de taal. In het gesprek tussen ik en de ander ontstaat een relatie van wederzijdse erkenning als wezens die allebei in staat zijn tot betekenisvol handelen. Men kan hier haast niet anders dan een verband leggen met Habermas' theorie van de communicatieve rationaliteit.

Andere interessante hoofdstukken uit het tweede deel zijn hoofdstuk 7 en 8. Dit in tegenstelling tot de hoofdstukken 6 en 9 die nogal specialistisch zijn en vooral ingaan op hoe het werk van Cassirer gepositioneerd moet worden ten opzichte van de verschillende stromingen binnen het neokantiaanse denken of ten opzichte van auteurs die juist kritiek hebben op deze manier van denken. Ik vond het eerlijk nogal een domper dat het proefschrift eindigt met de positionering van Cassirer ten opzichte van Kelsen. Hadden er niet op z'n minst een aantal lijnen kunnen worden doorgetrokken naar onze huidige tijd? Wat met name in hoofdstuk 7 en 8 duidelijk naar voren komt, is dat wanneer wetgeving in taal wordt vastgelegd mensen hiermee ook een krachtig instrument hebben om de toekomst open te leggen. Iedere taalhandeling die iets zegt over de toekomst houdt ook een belofte in. Ook het sociale contract moet als een belofte worden uitgelegd die de verschillende partijen wederzijds aan elkaar afleggen. Wetgeving legt niet zozeer beperkingen op aan mensen, maar scheidt juist nieuwe verhoudingen tussen hen en anticipeert op wat er mogelijk kan gebeuren of mis kan gaan. Sterker nog, het is constitutief voor het samenleven, omdat het een orde scheidt waarin de vrijheid en waardigheid van mensen optimaal vormgegeven kan worden.

Samenvattend kan ik stellen dat het proefschrift van Coskun geslaagd is waar het Cassirer neerzet als een mens van vlees en bloed en laat zien hoe hij bij de uitwerking van zijn filosofie van de symbolische vormen streed tegen een intellectuele elite die steeds ontvankelijker werd voor kwalijke mythisch vormen van denken. Echter, terwijl de persoon van Cassirer in het proefschrift scherp en trefzeker wordt neergezet, verdwijnt de auteur van het proefschrift zelf tussen alle verbanden en relaties die gelegd worden uit beeld. Niet alleen komen er in de tekst veel herhalingen voor en beschrijvingen van wat gedaan zal worden en gedaan is, ook struikel je voortdurend over zinnen die beginnen met 'in addition', 'moreover', 'furthermore' enzovoort. Soms is ook niet duidelijk of bij bepaalde passages de auteur zelf, Cassirer, of een andere auteur die besproken wordt aan het woord is. Ik had wel graag iets meer gehoord over de eigen motivatie van de schrijver om zich in het werk van Cassirer te verdiepen. Ook had wel uitgebreider kunnen worden stilgestaan bij de vraag waarom juist nu een historische studie naar de rechtsfilosofie van Cassirer van belang is. Het is niet moeilijk om een aantal redenen te bedenken. Zo kan ik me heel goed voorstellen dat het werk van Cassirer vruchtbaar gemaakt kan worden bij een kritische doordening van het huidige populistische denkklimaat of bij een kritische analyse van benaderingen waarin mensenrechten toch vooral beschouwd worden als een uitvinding van de westerse samenleving. Daarom blijft het proefschrift, hoe interessant ook, toch een wat plichtmatig karakter houden.